

נגד הכובש הזר

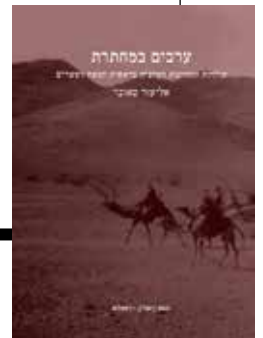
המהפכה הלאומית שעברה על האימפריה העות'מאנית חשפה את הפער בין השליטים לבין נתיניהם, שרובם היו ערבים. מה היה אופייה של הלאומיות הערבית שבשמה לחמו המורדים בכובש התורכי, ואחריו בכובשים הצרפתים והאנגלים?

בזיכרון ההיסטורי הציוני המרד הערבי הגדול הוא שמם של מאורעות אלימים שהתרחשו בשנים תרצ"ו-תרצ"ט (1936-1939). היום היינו מכנים אותם אינתיפאדה. הייתה זו תקופה ארוכה של מעשי חבלה, הצתות יכול, שביתות ומחאות נגד היישוב הציוני ונגד השלטון הבריטי. אולם כשהערבים אומרים המרד הערבי הגדול – אל-ת'ורה אל-ערבייה אל-כובר – הם מתכוונים למשהו אחר לגמרי. הם מתכוונים למרד שהתרחש בחצי האי ערב שני עשורים קודם לכן, בשנים 1916-1918. אז התקוממו הערבים בראשותו של השריף החג'אזי חוסיין בן עלי נגד האימפריה העות'מאנית. בהפיכה השלטונית שהתרחשה ב-1908, בשלהי ימיה של האימפריה העות'מאנית, הדיחה תנועת התורכים הצעירים את הסולטן עבד אל-חמיד השני, והחל תהליך של הפיכת האימפריה לתורכית יותר. הנפגעים העיקריים מהתהליך, שנקרא בערבית

תתריפ, היו הערבים. שרים ערבים בממשל העות'מאני פוטרו והוחלפו בשרים תורכים, האחריות על ההקדשים האסלאמיים עברה לידי תורכים, ברשימות הפקידים סומנו הפקידים הערבים באות עי'ן, נושאי משרות תורכים שלא ידעו ערבית מונו לבעלי תפקידים במחוזות הערביים בסוריה ובעיראק, וחל פחות משמעותי במעמדה של השפה הערבית. נאסר השימוש בערבית בפנייה לשלטונות ובבתי המשפט, הלימודים בבתי הספר הוסבו לתורכית, ואפילו שיעורים בדקדוק ערבי הועברו על ידי מורים תורכים. מעמד הערבים ומעמד השפה הערבית הקדושה למוסלמים נדחק, והם הרגישו מאוימים. בקרב הבריטים והציונים המרד הזה מוכר בעיקר משום שהוא גרם לבריטים לתת הבטחה כפולה וסותרת. במלחמת העולם הראשונה הבריטים והעות'מאנים היו נתונים משני צדי המתרס. האימפריה העות'מאנית חברה למדינות הציר בהנהגת גרמניה, ואילו בריטניה וצרפת הובילו

ערבים במחתרת

תולדות החתרנות הערבית
בראשית המאה העשרים
אליעזר טאובר
מוסד ביאליק, תשפ"ג, 461 עמ'

מעו'מאנית לתורכית. הסיסמה 'חירות, שוויון, אחווה' מתנוססת מעל משחוריה של תורכיה מבלי האימפריה העו'מאנית במהפכת התורכים הצעירים, סושי'ס נריסטידיס, 1908

המרד הערבי גרם לבריטים לתת הבטחה כפולה: מדינה ערבית בכל שטחי סוריה הגדולה, ובמקביל בית לאומי ליהודים באותו אזור ממש

של תרבות ערבית עתיקת יומין אשר התפתחה באופן שונה בכל מקום ויצרה עמים ערביים נפרדים.

ממש כמו ארגוני המחתרת העבריים, גם במדינות האזור פעלו עשרות ארגוני מחתרת שמטרתם הייתה לגרש את הכובש הזר מארצם, אבל בניגוד למה שמקובל לחשוב, הם לא רצו להקים מדינה ערבית אחת גדולה ומאושרת, אלא מדינות לאום שונות. המחתרות שפעלו בעיראק נגד הבריטים לא ראו עצמן שותפות למאבקן של תנועות המחתרת הלבנוניות נגד הצרפתים. נכון שהיו זרמים פן ערביים, אך גדולים ומשפיעים מהם היו הזרמים הלאומיים. הספר מתאר בהרחבה את פעילותם של ארגוני המחתרת השונים, את היעדים שביקשו להשיג, את מנהיגיהם ואת האידאולוגיות שהדריכו אותם. לאורך כל הספר מבקש טאובר להביא את הקוראים למסקנה אחת:

האשמת האימפריאליזם האירופי בהיווצרות התנועות הלאומיות המקומיות הייתה משוללת יסוד (עמ' 342).

את מדינות ההסכמה. הבריטים נזקקו לכל סיוע שיכלו לקבל במזרח התיכון, ובתמורה לכך העניקו לערבים הבטחה להקים מדינה ערבית בכל שטחי סוריה הגדולה, ובמקביל העניקו ליהודים את הצהרת בלפור שהבטיחה בית לאומי ליהודים באותו אזור ממש. שנות המנדט עמדו בצל שתי ההבטחות הללו, והבריטים נאלצו איכשהו להוכיח שהן אינן סותרות זו את זו.

אומה אחת לאומים שונים

המרד הערבי הגדול היה אולי ההתקוממות המפורסמת ביותר של הערבים נגד המושטר, אבל הוא בהחלט לא היחיד. בספר 'ערבים במחתרת' מגולל פרופ' אליעזר טאובר את הפרשיות הנשכחות – או המושכחות – של תנועות המחתרת ושל ההתקוממויות של הערבים נגד שלטונות זרים בארצותיהם. תחילה נגד האימפריה העו'מאנית ובהמשך נגד הבריטים והצרפתים ששלטו במדינות ערביות. בנוסף לחשיפת הקוראים לעולם לא מוכר, המטרה העיקרית של טאובר היא לתאר את קדמותה של הלאומיות הערבית, בניגוד למקובל במחקר.

במשך שנים שולטת במחקר ובשיח הציבורי התפיסה שהלאומיות הערבית נוצרה על ידי מעצמות אירופה אשר שרטטו קווי גבול מלאכותיים שהיו זרים לתרבות הערבית וכמובן גם קולוניאליסטיים ומפלים. טאובר מנסה להוכיח כי הערבים ראו עצמם מאז ומתמיד כעמים נפרדים. לדבריו, החלוקה בין עיראק לסוריה, בין סעודיה למצרים ובין ערביי עבר הירדן לפלשתינים אינה חלוקה מלאכותית של גורמים מערביים, אלא תוצאה

ב־1920 הוכתר פייסל אבן חוסיין באופן זמני למלך הממלכה הערבית של סוריה – המדינה הערבית הראשונה שנוסדה בעקבות התפרקות האימפריה העות'מאנית. משלחת בראשות פייסל בוועידת ורסאי, 1919
צילום: לואל תומאס

לאחר מלחמת העולם נוצרה לראשונה האפשרות לממש את האידאולוגיות [הלאומיות]. חג'או הייתה עצמאית, וסוריה הייתה עצמאית קרוב לשנתיים. אחדות ערבית לא נוצרה. המדינה הערבית הגדולה לא הוקמה. מדינות ערב הוקמו והן נפרדות זו מזו... מדינות הסהר הפורה נשארו נפרדות גם לאחר שזכו בעצמאותן המלאה. הוזהות הלאומית הנפרדת והרעיונות הלאומיים הנפרדים גברו על הרעיון הערבי הכללי, וכשעמדה בפני המזרח התיכון הבִּרְרָה – הם העדיפו מדינות נפרדות (עמ' 344-345).

בדרך אל הקורא

הספר מבוסס על טרילוגיה נרחבת יותר, בת למעלה מאלף עמודים, שכתב טאובר:

טאובר יוצא נגד שתי טענות מרכזיות שרווחות במחקר ובשיח הציבורי. הראשונה היא זו של האידאולוגים הפן ערבים, המאשימים את האימפריאליזם האירופי כי פיצל את העולם הערבי, המציא זהויות כמו עיראקים וסורים ומנע את הקמתה של המדינה הערבית הגדולה. הדובר המובהק שלהם היה אדוארד סעיד, ועד היום יש לו השפעה רבה על האקדמיה המערבית. הטענה השנייה היא הפוכה, ולפיה הערבים מעולם לא ראו עצמם חלק ממסגרות גדולות יותר מאשר השבט המקומי או החמולה. לדברי טאובר, ההוכחה לכך ששתי הטענות שגויות היא שגם כאשר בשלו התנאים לא התפרקה החברה הערבית לשבטים, וגם לא גובשה אחדות פן ערבית:

בניגוד למה שמקובל לחשוב, הערבים לא רצו להקים מדינה ערבית אחת גדולה ומאושרת, אלא מדינות לאום שונות

ומקומות שקשה מאוד למצוא בהם יד ורגל ולזכור לאן שייך כל פרט. תוכן הספר ומראהו החיצוני משדרים כי הוא מיועד ליודעי ח"ן בלבד, וגם בין אלה – בעיקר למיטיבי לכת שישבו עם דף ועט וישרטטו לעצמם אילנות יוחסין ורשימות תפקידים כדי שיוכלו להתמצא בשורות הצפופות. מטבעו של ספר עיון שהוא אינו נקרא ברציפות, מה שמקשה עוד יותר לזכור את המאורעות, ויש תחושה כי לעתים מרוב עצים לא רואים את היער.

הנושא שבו עוסק הספר חשוב מאין כמותו. החשיפה לכל פעילות ערבית שהתנהלה ומתנהלת באזורנו, ובעיקר להבדלים שבין הפעילויות במדינות ובארגונים השונים, היא הכרחית עבור המבקשים להבין את המציאות שבתוכה אנחנו חיים. גם הטענה בדבר הלאומיות הערבית היא ייחודית וחשוב כי תישמע ותידון. חבל שהספר אינו ממלא גם את המטרה המשנית שהציג לעצמו – להנגיש את הידע ואת הטענות באופן שווה לכל נפש, ולפחות לנפש חוקרת. □

תהילה ביגמן דוקטורנטית בחוג ללימוד האסלאם והמזרח התיכון באוניברסיטה העברית. מומחית בהלכה אסלאמית ובמשפט השוואתי. עוסקת בכתיבה ובהנעת מדעי הרוח לקהלים מגוונים

המהומות נגד השלטון הבריטי במצרים נשאו אופי לאומי מובהק והיו אירוע מכונן באתוס העצמאות המצרי. הפגנות בקהיר, 1919

באנגלית. במהדורה העברית הנושאים והחומרים מסודרים באופן שונה מהמקור, הם מתומצתים יותר, ונוספו חומרים חדשים שראו אור לאחר הופעת הטרילוגיה. במבוא הסביר טאובר מדוע נעשו השינויים:

תכליתו של ספר זה לחשוף בפני הקורא העברי עולם לא מוכר ... ופרקי הספר הזה מסודרים לפי נושאים ותהליכים, ולכן הם מונגשים יותר לקורא שאינו בעל מקצוע בחקר המזרח התיכון (עמ' 10).

למרבה הצער בעניין זה הספר מחטיא את מטרתו. למרות בקיאותי בתקופה ובחקר המזרח התיכון חשתי שאני הולכת לאיבוד בסבך של פרטים, שמות, ארגונים